

УДК 37.014.3:373.3:316.42

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-2-44>

Неля РУДНИЦЬКА,

orcid.org/0000-0002-2377-9251

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти та культури фахової мови
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) nelarudnickaa016@gmail.com

Тетяна ШАНСКОВА,

orcid.org/0000-0002-1204-0275

доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри початкової освіти та культури фахової мови
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) doktorshans@ukr.net

Інна КОНОВАЛЬЧУК,

orcid.org/0000-0002-9391-3786

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри початкової освіти та культури фахової мови
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) inna.kopovalchuk@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Стаття присвячена розгляду процесу формування громадянської компетентності учнів початкової школи. Проаналізовано сучасні вимоги державного законодавства щодо громадянської компетентності українців загалом та учнів початкової школи зокрема. Охарактеризовано поняття «компетентність», «громадянськість», «громадянська компетентність учня початкової школи» в науковому контексті. Подано структуру громадянської компетентності учня початкової школи, а саме: ціннісно-мотиваційний, пізнавальний, діяльнісно-практичний, рефлексивний компоненти. На основі розробленої програми дослідження був проведений педагогічний експеримент для визначення рівня сформованості громадянської компетентності учнів початкової школи.

Вивчення сучасних філософських, психолого-педагогічних, культурологічних досліджень науковців, а також вимог концепції НУШ, Державного стандарту початкової освіти та інших законодавчих документів було виділено та охарактеризовано такі критерії громадянської компетентності молодшого школяра: когнітивний, мотиваційний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-поведінковий.

Відповідно до критеріїв громадянської компетентності молодшого школяра було виділено низький, середній та високий рівень її сформованості.

Результати аналізу констатувального етапу експерименту засвідчили, що громадянська компетентність учнів початкових класів за всіма критеріями сформована недостатньо. Багато дітей не розуміють сутності громадянськості і способів її виявлення, вони не можуть оцінити громадянські вчинки. В учнів відсутнє почуття співпереживання за долю міста, області, країни. Тому було розроблено та впроваджено експериментальну програму «З Україною в серці», завдання якої полягали у формуванні в учнів розуміння сутності громадянськості та способів її виникнення, вихованні почуття любові та гідності за свою Батьківщину. Після проведення формувального етапу експериментальної роботи на 19% зменшилася кількість учнів низького рівня та на 24% збільшилася кількість учнів високого рівня сформованості громадянської компетентності. Такі результати засвідчили ефективність експериментальної роботи.

Ключові слова: громадянськість, громадянська компетентність, громадянська компетентність учнів початкової школи, методи формування громадянської компетентності учнів початкової школи.

Nelya RUDNYTSKA,

orcid.org/0000-0002-2377-9251

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Primary Education and Professional Language Culture
Zhytomyr Ivan Franko State University
(Zhytomyr, Ukraine) nelarudnickaa016@gmail.com*

Tatiana SHANSKOVA,

orcid.org/0000-0002-1204-0275

*Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Head of the Department of Primary Education and Culture of the Professional Language
Zhytomyr Ivan Franko State University
(Zhytomyr, Ukraine) doktorshans@ukr.net*

Inna KONOVALCHUK,

orcid.org/0000-0002-9391-3786

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Primary Education and Culture of the Specialized Language
Zhytomyr Ivan Franko State University
(Zhytomyr, Ukraine) inna.konovalchuk@ukr.net*

FORMATION OF CIVIL COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS UNDER THE ESTABLISHMENT OF A NEW UKRAINIAN SCHOOL

The article is devoted to consideration of the process of formation of civic competence of primary school students. The modern requirements of state legislation regarding the civic competence of Ukrainians in general and younger schoolchildren in particular are analyzed. The concept of "competence", "citizenship", "civic competence of a primary school student" in the scientific context is characterized. The structure of civic competence of an elementary school student is presented, namely: value-motivational, cognitive, activity-practical, reflective components. Based on the developed research program, a pedagogical experiment was conducted to determine the level of formation of civic competence of primary school students.

The study of modern philosophical, psychological-pedagogical, cultural studies of scientists, as well as the requirements of the NUS concept, the State Standard of Primary Education and other legislative documents, identified and characterized the following criteria of civic competence of a junior high school student: cognitive, motivational, emotional-value and activity-behavioral.

According to the criteria of civic competence of a junior high school student, a low, medium and high level of its formation was distinguished.

The results of the analysis of the ascertaining stage of the experiment proved that the civic competence of elementary school students is insufficiently formed by all criteria. Many children do not understand the essence of citizenship and how to identify it, they cannot appreciate civic actions. Students lack empathy for the fate of the city, region, and country. Therefore, the experimental program "With Ukraine in the Heart" was developed and implemented, the tasks of which were to form students' understanding of the essence of citizenship and the ways of its emergence, to foster a sense of love and dignity for one's Motherland. After conducting the formative stage of the experimental work, the number of students with a low level decreased by 19% and the number of students with a high level of civic competence formation increased by 24%. Such results proved the effectiveness of the experimental work.

Key words: *citizenship, civic competence, civic competence of primary school students, methods of forming civic competence of primary school students.*

Постановка проблеми. Розбудова України як незалежної, суверенної держави вимагає виховання громадянина-патріота, здатного жити й працювати в умовах демократії, забезпечувати соборність України, відчувати постійну відповідальність за себе, свій народ, країну, прагнути здійснити реальний внесок у реформаторські процеси.

Ухвалення державних документів: Закону України «Про освіту», «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні», Концепції «Нова

українська школа», «Положення про загальноосвітній навчальний заклад», «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», Державного стандарту початкової освіти, актуалізують питання обґрунтування теоретичних основ громадянської компетентності та визначення ефективних способів її формування у молодших школярів.

Відповідно «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні», основними громадянськими

компетентностями українця є розуміння власної громадянської ідентичності, державної належності, національної, етнічної та культурної ідентичностей, повага до інших культур та етносів; здатність плекати українські традиції та духовні цінності, володіти відповідними знаннями, вміннями та навичками, поділяти європейські цінності, спроможність реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства; розуміння значення національної пам'яті; знання принципів демократії та здатність застосовувати їх у повсякденному житті; розуміння та сприйняття цінності прав та свобод людини, вміння відстоювати свої права та права інших; розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, толерантності, соціальної справедливості, добросовісності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки, здатність попереджувати та вирішувати конфлікти; знання та розуміння державного устрою, принципів і шляхів формування державної політики у всіх сферах суспільного життя; знання механізмів участі у суспільному, суспільно-політичному та державному житті та вміння їх застосовувати; відповідальне ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків; здатність формувати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні думки/позиції інших осіб; здатність критично аналізувати інформацію, приймати обґрунтовані рішення; здатність до соціальної комунікації, вміння співпрацювати, формувати групи задля вирішення проблем спільнот різного рівня, зокрема шляхом волонтерської діяльності.

Державний стандарт початкової освіти визначає, що «метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості» (Державний стандарт, 2018: 92).

Посилення виховної функції освіти, формування у навчально-виховному процесі початкової школи в учнів працелюбності, моральності, поваги до прав і свобод людини, любові до Батьківщини, сім'ї, природи розглядається як один з найважливіших напрямків державної політики в сфері освіти. Цілеспрямоване формування громадянської компетентності учнів передбачає реалізацію в освіті компетентнісного підходу.

Аналіз теорії і практики сучасної початкової освіти в Україні дозволяє констатувати наявність суперечностей між: визначеним у Концепції НУШ завданням щодо формування в учнів початкової школи громадянської компетентності та необ-

хідності пошуку ефективних засобів його вирішення; значним потенціалом використання педагогічних технологій з метою формування в учнів початкових класів громадянської компетентності та необґрунтованості педагогічних умов ефективності їх використання; наявності в педагогічній літературі та практиці пропозицій для проведення з учнями початкової школи різноманітних проєктів громадянського спрямування та необхідності експериментальної перевірки їх ефективності у формуванні громадянської компетентності дітей.

Аналіз досліджень. Сьогодні компетентнісний підхід, його сутність, принципи та умови реалізації в освіті є предметом вивчення багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, а саме: Н. Бібік, О. Бондаревської, Т. Волобуєвої, О. Вознюка, І. Єрмакова, Е. Зеєра, І. Зимньої, О. Дубасенюк, Н. Калініної, І. Коновальчука, О. Крисана, С. Кульневича, О. Локшиної, М. Лук'янова, О. Овчарук, О. Пометун, Дж. Равена, Б. Рея, В. Серікова, Л. Сохань, О. Сухомлинської, Л. Хоружої, С. Шишова та ін.

Сутність та шляхи формування громадянської компетентності учнів проаналізовані у працях Р. Даля, В. Зікратова, Х. Мюнклера, О. Пометун, О. Савченко, Е. Слабунової. В працях вчених обґранковано можливість ефективного використання міжпредметного підходу у формуванні громадянської компетентності молодших школярів.

Вивченню питань розвитку громадянськості школярів присвячені дослідження В. Маленкова та О. Сухомлинської. Проблематика громадянського виховання розкрита в роботах П. Вербицької, М. Рагозіна, І. Тараненко, К. Чорної та ін. Особливості становлення громадянської компетентності особистості визначені в наукових працях Н. Беккера, І. Беха, Н. Бібік, Н. Гавриш, М. Гончарової-Горянської, С. Данилейко, М. Докторович, А. Зольні, І. Коновальчука, Л. Лепіхової, А. Мудрика, О. Пометун, В. Шахрай та ін.

Проблема громадянської компетентності розроблялася одночасно із загальною проблематикою компетентнісного підходу в освіті. До відомих її дослідників можна віднести Б. Рассела, Дж. Ролса, С. Вербу, Р. Даля, Х. Мюнклера, Н. Боббіо, Дж. Сарторі, Б. Холла, Д. Хелда та ін.

В українському гуманітарному просторі громадянська компетентність особистості як об'єкт дослідження набуває значних обертів. Основну увагу їй приділяють науковці-педагоги Н. Гупан, І. Єрмаков, О. Овчарук, О. Пометун, І. Тараненко та ін. Формуванню громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів присвячені розвідки

М. Рафальської, О. Боярчук, Н. Герасим. Проблеми формування громадянської компетентності учнів та її реалізація в умовах НУШ приділяють увагу Л. Ілійчук, Л. Вережак. Структура та зміст громадянської компетентності представлена в працях І. Жадан, Т. Ремех, О. Власенко.

Метою статті є аналіз соціального замовлення держави до початкової освіти щодо формування громадянської компетентності учнів початкової школи); розгляд поняття «громадянська компетентність учня початкової школи»; організація експериментально-дослідної роботи з формування громадянської компетентності учнів початкової школи та аналіз її результатів.

Виклад основного матеріалу. Основою нової освітньої парадигми є формування компетентної особистості, здатної до соціальної активності та успішної самореалізації в суспільстві.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «компетентність» пов'язують з обізнаністю, авторитетністю, кваліфікованістю (Великий тлумачний, 2009: 445). О. Савченко під компетентністю розуміє інтегровану здатність особистості, набуту в процесі навчання, що охоплює знання, уміння, навички і досвід, цінності, ставлення, які можуть цілісно реалізуватися на практиці (Савченко, 2012: 137). У Концепції «Нова українська школа» поняття «компетентність» визначається, як динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність (Нова українська, 2019: 14).

Ми дотримуємося позиції, що компетентність це цілісна здатність, яка поєднує у собі властивості особистості та індивідуальний досвід набутий у навчанні й діяльності, що потрібний для виконання певних дій та вирішення проблем у різних сферах життя.

Освітній процес спрямований на формування ключових компетентностей учнів. У сучасних нормативних документах, що регулюють процес освіти, зокрема Концепції Нової української школи, Державному стандарті початкової освіти, Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти зазначається важливість та необхідність формування в учнів компетентностей, серед яких чільне місце посідає соціальна та громадянська компетентності.

Державний стандарт початкової освіти вказує, громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового

способу життя, усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають співпрацю з іншими особами для досягнення спільної мети, активність в житті класу і школи, повагу до прав інших осіб, уміння діяти в конфліктних ситуаціях, пов'язаних з різними проявами дискримінації, цінувати культурне розмаїття різних народів та ідентифікацію себе як громадянина України, дбайливе ставлення до власного здоров'я і збереження здоров'я інших людей, дотримання здорового способу життя (Державний стандарт, 2018: 93).

Основною рисою людини-громадянина повинна бути громадянськість.

Громадянськість – це готовність людини реалізувати свої права і обов'язки, поважати права та свободи інших громадян, розуміти відповідальність перед суспільством і країною за власні дії.

Громадянська компетентність є інтегративною характеристикою людини, яка вміщає в собі певний рівень психологічної готовності до активного здійснення суспільного життя – громадянськості. І. Жадан громадянську компетентність визначає як інтегративну характеристику особистості, що свідчить про ступінь її готовності до ефективного виконання ролі громадянина, і зумовлюється рівнем сформованості компетентностей (якостей, здатностей та готовностей) (Жадан, 2021: 11).

В структурі цілей виховання особистості дітей молодшого шкільного віку громадянська компетентність посідає одне з основних місць. Ключові компетентності є об'єктивними категоріями, що фіксують певний рівень розвитку в особистості суспільно визнаного комплексу знань, умінь, навичок, ставлень, орієнтацій. Саме тому громадянську компетентність учнів початкової школи ми можемо розуміти як сукупність освітніх елементів, що складається з системи знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, що допомагають їм усвідомити своє місце в державі, обов'язок і відповідальність перед суспільством та державою.

Сутність громадянської компетентності особистості можна виявляти за різними вимірами, а саме: за її природою, за функціональним призначенням, за структурою, за широтою дії. За природою громадянська компетентність особистості – це поняття, яке показує стан людини, громадянське буття якого є адекватним стану суспільства, в якому вона живе. За функціональним призначенням громадянська компетентність особистості – це поняття, яке показує стан людини як громадянина, рівень громадянськості якого дає змогу йому реалізувати свої права та свободи, і виконувати громадянські обов'язки. За

структурою громадянська компетентність особистості – це поняття, яке показує здатність та готовність індивіда виявляти свій статус громадянина і рівень своєї громадянськості завдяки пізнавальним, діяльнісним, вольовим і цілепокладальним чеснотам.

У процесі роботи педагогів у дітей формуються такі складові громадянської компетентності людини: громадянські знання, через які формуються уявлення про форми та способи життя і втілення потреб і інтересів особистості у політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному просторі демократичної держави; громадянські вміння і досвід участі в суспільному житті і застосування знань на практиці; громадянські чесноти – норми, установки, цінності і якості, які притаманні громадянам демократичного суспільства.

У розробках для вчителів нової української школи О. Боярчук, Н. Герасим, М. Рафальської та інших представлено структуру громадянської компетентності, яка включає наступні компоненти: цінності і ставлення, навички, знання (Громадянська відповідальність, 2017: 8). До структурних компонентів громадянської компетентності дослідники також відносять: когнітивний, ціннісний, мотиваційний, операційно-діяльнісний (Власенко, 2019: 97), та мотиваційний, ціннісний, когнітивний, операційно-поведінковий (Ремех, 2019: 38).

Аналіз вищезначених розвідок дозволяє виокремити такі структурні компоненти громадянської компетентності: ціннісно-мотиваційний, пізнавальний, діялісно-практичний, рефлексивний.

Громадянська компетентність у більшості досліджень – складова чи «ключових», чи «соціальних» компетентностей. Важливим є, в умовах розуміння на всіх залучених рівнях очевидної значимості громадянської освіти, по-іншому розглядати значення громадянської компетентності. Не як підпорядковану чи частину системи компетентностей, а головну значимість, якість якої залежить від того, як сформовані інші компетентності.

Узагальнюючи наведені визначення розглядаємо громадянську компетентність як сукупність знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, які допомагають людині усвідомити своє місце в суспільстві, успішно реалізуватись як громадянина української держави для реалізації громадянських прав та обов'язків з метою розвитку демократичного громадянського суспільства.

Експериментальне дослідження здійснювалося нами з дотриманням низки вимог, серед

яких: вимога терміну здійснення експерименту (його тривалість у часі і здійснення корекції організації та відтворення результатів експерименту).

Охарактеризуємо мету, програму, методи, етапи та умови проведення експериментальної роботи. Головним завданням експериментальної роботи, окресленим метою та завданнями нашого дослідження. Нами було враховано той факт, що ефективність функціонування будь-якої педагогічної системи (в нашому випадку – системи формування громадянської компетентності учня початкової школи) залежить від її властивостей, взятих у комплексі. Вказані властивості детермінують взаємозв'язок отриманого результату та дії соціальних законів щодо даної педагогічної системи.

Наше педагогічне дослідження загалом передбачало: науково-методологічний аналіз проблеми формування громадянської компетентності учня початкової школи; педагогічне визначення цілей навчального процесу, пов'язаних з формуванням знань, умінь та особистісних якостей, що впливають на формування громадянської компетентності; організація експериментально-дослідної роботи (констатувального та формувального етапів експерименту); впровадження експериментальної програми «З Україною в серці»; проведення контрольного зрізу за наслідками експериментальної роботи, виявлення загальних тенденцій у щодо формування громадянської компетентності учнів початкової школи; узагальнення даних формувального етапу експерименту для оцінки ефективності кінцевого результату – сформованої громадянської компетентності учнів початкової школи.

З метою визначення рівня сформованості громадянської компетентності учнів початкових класів студентами ННІ педагогіки ЖДУ імені Івана Франка спеціальності «Початкова освіта» під час виробничої педагогічної практики було проведено експериментальне дослідження в закладах загальної середньої освіти м. Житомира. Участь в ньому взяло 30 учнів 3 класу віком 9 років. Діти, котрі брали участь у дослідженні, обиралися випадковим чином, тобто вони мають різний рівень навчальних досягнень, інтелектуальної активності, самостійності, ініціативності, різні пізнавальні інтереси. Отже, можемо стверджувати, що результати тестування є достовірними і відображають реальну картину рівня розвитку пізнавальної самостійності дітей серед учнів конкретного класу. Діагностика визначення рівня сформованості громадянської компетентності проводилась за такими критеріями: когнітивний, емоційно-ціннісний, мотиваційний, діялісно-поведінковий.

Таблиця 1

Результати діагностики рівня сформованості громадянської компетентності в учнів початкових класів (констатувальний етап експерименту)

Критерії	Рівні		
	Низький	Середній	Високий
Когнітивний	48%	48%	4%
Емоційно-ціннісний	16%	52%	8%
Мотиваційний	36%	48%	16%
Діяльнісно-поведінковий	32%	40%	28%
В цілому	33%	47%	14%

На констатувальному етапі експерименту для визначення рівня громадянської компетентності в учнів початкової школи використовували опитування, анкетування, аналіз творчих робіт, тестування.

На основі вивчення сучасних філософських, психолого-педагогічних, культурологічних досліджень науковців, а також вимог концепції НУШ, Державного стандарту початкової освіти та інших законодавчих документів було виділено такі критерії громадянської компетентності учня початкової школи: когнітивний, емоційно-ціннісний, мотиваційний, діяльнісно-поведінковий.

Когнітивний критерій передбачав виявлення усвідомлення та міцності знань молодших школярів про державу, народ, правила колективного життя в суспільстві, культурні норми, правила, моделі поведінки, демократичні свободи; оволодіння громадянською культурою; здатність до порозуміння, співпраці; самостійність у реалізації поставлених завдань.

Емоційно-ціннісний критерій відображає наявність в учня громадянської позиції, готовність і здатність орієнтуватися у ситуації громадянського вибору, готовність до участі в суспільному житті, контролювати свою діяльність, соціальні й комунікативні вміння взаємодії із соціальним оточенням: лідерство, вміння обґрунтовувати власну позицію, робити свідомий вибір.

Мотиваційний критерій являв собою виявлення мотивації учнів початкової школи та рівень сформованості громадянських цінностей (загальнолюдських, демократичних, національних ставлень до народу, рідної мови, історії, культури), а таких якостей особистості школяра, як громадянська свідомість, почуття громадянської гідності, громадянського обов'язку й відповідальності.

Діяльнісно-поведінковий критерій дав змогу виявити такі вміння учня початкової школи як здатність формувати та аргументовано відстоювати власну позицію, здатність критично аналізувати інформацію, здатність до соціальної комунікації, вміння співпрацювати в команді, дотримуватися правил та норм поведінки у класному колективі та позашкільному оточенні.

Відповідно до критеріїв громадянської компетентності учня початкової школи було виділено низький, середній та високий рівень сформованості громадянської компетентності молодшого школяра. Зазначено, що поняття «рівень» виражає діалектичний характер процесу розвитку, сприяє пізнанню процесу формування громадянської компетентності учня початкової школи в різноманітності його властивостей, зв'язків та відносин.

Аналіз результатів свідчить про недостатній рівень сформованості громадянської компетентності в учнів початкових класів. У багатьох дітей низький рівень сформованості громадянської компетентності за всіма критеріями. Багато дітей не розуміють сутності громадянськості і способів її виявлення, вони не можуть оцінити громадянські вчинки. В учнів відсутнє почуття співпереживання за долю міста, області; усвідомлення нерозривності з Батьківщиною на низькому рівні. Такий стан вказує на необхідність, при плануванні виховної роботи, врахування рівня вихованості громадянської компетентності у дітей і використання у виховному процесі ефективних методів, а також дотримуватись наступних умов: урахування вікових та індивідуальних особливостей формування громадянської компетентності молодшими школярами; усвідомлення дітьми сутності громадянських почуттів, вчинків та їх реалізації у власній поведінці; активна взаємодія учителів і батьків у використанні засобів колективно-творчої діяльності у формуванні громадянської компетентності молодших школярів.

Враховуючи результати діагностики рівня сформованості громадянської компетентності молодших школярів студенти-практиканти розробили авторську експериментальну програму «З Україною в серці», метою якої є формування у молодших школярів громадянської компетентності.

Завдання програми полягали у формуванні в учнів розуміння сутності громадянськості та способів її виникнення, вихованні почуття любові та гідності за свою Батьківщину; розвитку в молодших школярів почуття нерозривності з Батьківщиною.

У процесі реалізації програми були використані групи методів формування громадянської компетентності учнів початкової школи: методи формування громадянської свідомості особис-

тості: етична бесіда, розповідь, діалог, навіювання; методи формування досвіду громадянської поведінки: виховні справи, інсценізації, вправлення, приклад; стимулюючі методи: заохочення, змагання, мотивації, підтримки, самоаналізу й самооцінки.

Експериментальну програму «З Україною в серці» розроблено спільно з вчителем початкових класів спеціально для дітей 3 класу ліцею № 33 м. Житомира й успішно була реалізовано. Вона включала комплекс заходів, спрямованих на формування громадянської компетентності учнів.

Бесіда за круглим столом «Я – громадянин України», мета якої полягала у розкрити сутності громадянськості та способів її виявлення; формуванні національної свідомості, приналежності до українського етносу, мови, історії; виховуванні почуття патріотизму та гордості за свою Батьківщину. **Конкурс малюнків «Я малюю Україну»** мав за мету поглиблення знань учнів про нашу державу – Україну; формування національної свідомості школярів; розвиток пізнавальних інтересів учнів; виховання любові до рідного краю, поваги до його історичного минулого і сучасного, шанобливе ставлення до символів держави. **Вікторина «Я люблю Україну»** була спрямована на поглиблення знань учнів про культуру України, виховання в них почуття патріотизму, любові та поваги до української мови, до рідного краю, бажання вивчати мову, історію та культуру України, а також передбачала розвиток мовлення учнів та їх аналітичних та творчих здібностей. **Проект «Видатні українці»** ознайомлював учнів з досягненнями українців у галузях історії та мистецтва, виховував гордість за досягнення відомих українців, розвивав творче мислення, креативність, формувал вміння знаходити корисні для людей справи та організувати їх, розвивав здібності до соціальної комунікації, взаємодії. **Флеш-моб «Одягни вишиванку»** мав за мету поглибити знання учнів про національний колорит, минуле України; розвинути в учнів патріотичні почуття, любов до Батьківщини, підтримати Україну в цей нелегкий для неї час, усвідомити нерозривність з нею. **Суспільна акція «Очистимо місто від сміття»** сприяла залученню дітей до прибирання території школи, міста, ознайомлювала їх з працьовитими персонажами з народних казок, легенд, а також формувала почуття любові до рідної землі, виховувала працелюбність. **Родинне свято «Мама, тато, я – міцна сім'я»** сприяло поглибленню знань дітей про важливість родини у житті кожної людини, формувало громадянську свідомість, моральні якості розвивало творчі здібності учнів.

На заключному етапі проводилась діагностика рівня сформованості громадянської компетентності у дітей за когнітивним, емоційно-ціннісним, мотиваційним та діяльнісно-поведінковим критеріями.

Таблиця 2

Результати діагностики рівня сформованості громадянської компетентності в учнів початкових класів (заключний етап експерименту)

Критерії	Рівні		
	Низький	Середній	Високий
Когнітивний	16%	56%	28%
Емоційно-ціннісний	8%	44%	48%
Мотиваційний	16%	44%	40%
Діяльнісно-поведінковий	16%	48%	36%
В цілому	14%	48%	38%

У процесі проведення програми «З Україною в серці» у виховному процесі забезпечувалася єдність формування громадянських знань, цінностей, мотивів і досвіду громадянської поведінки дітей; матеріал підбирався відповідно до вікових та індивідуальних особливостей учнів початкових класів; відбувався цілеспрямований вплив засобів колективно-творчої діяльності на формування громадянської компетентності молодших школярів та проводилася активна взаємодія учителів і батьків у формуванні громадянської компетентності. Після проведення нашої експериментальної програми у дітей підвищився рівень сформованості громадянської компетентності за когнітивним, емоційно-ціннісним, мотиваційним та діяльнісно-поведінковим критеріями.

Висновки. Громадянську компетентність учнів початкової школи ми трактуємо як сукупність освітніх елементів, що складається з системи знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, що допомагають їм усвідомити своє місце в державі, обов'язок і відповідальність перед суспільством та державою.

Процес формування громадянської компетентності – це цілеспрямований і систематичний процес формування переконань, які визначають розуміння сутності громадянськості, спрямованість мотивів громадянських вчинків, здатність реалізовувати громадянські права та обов'язки, формування поваги і любові до Батьківщини. Виходячи з аналізу наукових досліджень і доробок педагогів-практиків, можна зробити висновок, що формування громадянської компетентності в учнів початкової школи є необхідною умовою в процесі

становлення громадянина України. Було виділено та охарактеризовано такі критерії громадянської компетентності молодшого школяра: когнітивний, мотиваційний, емоційно-ціннісний, діяльно-поведінковий та рівні її сформованості.

Результати аналізу констатувального етапу експерименту засвідчили, що громадянська компетентність учнів початкових класів за всіма критеріями сформована недостатньо (33% мають низький рівень). Тому було розроблено та впроваджено авторську експериментальну програму «З Україною в серці», у процесі реалізації якої були використані методи формування громадянської свідомості особистості: етична бесіда, розповідь, діалог, навіювання; методи формування досвіду громадянської

поведінки: виховні справи, інсценізації, вправлення, приклад; стимулюючі методи: заохочення, змагання, мотивації, підтримки, самоаналізу й самооцінки. Після проведення формувального етапу експериментальної роботи на 19% зменшилася кількість учнів низького рівня та на 24% збільшилася кількість учнів високого рівня сформованості громадянської компетентності. Такі результати засвідчили ефективність експериментальної роботи.

Вивчення проблеми формування громадянської компетентності учнів початкової школи не вичерпується результатами наших пошуків. Подальшого опрацювання потребують питання формування громадянської компетентності в реаліях військового часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Власенко О. М. Зміст та структура громадянської компетентності випускника закладу середньої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі*. 2019 р. № 62. Т. 1. С. 94-98.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел] К. : Ірпінь ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
3. Громадянська відповідальність: 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів. 5–9 клас. Посібник для вчителя / Рафальська М., Боярчук О., Герасим Н. та ін. Київ, 2017. 136 с.
4. Державний стандарт початкової освіти / Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 1–2 класи. К. : ТД «ОСВІТА-ЦЕНТР+», 2018. 240 с.
5. Жадан І. В. Громадянська компетентність: соціальні очікування та реалії. Монографія Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної соціальної та політичної психології. Київ, 2021. 105 с.
6. Ілійчук Л. В., Вережак Л. Формування громадянської компетентності учнів: сучасні підходи та досвід упровадження в умовах НУШ. *Гірська школа Українських Карпат*. Івано-Франківськ, 2021. № 24. С. 104-107.
7. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2019. 208 с.
8. Ремех Т. О. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 34-41.
9. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підручн. К.: Грамота, 2012. 504 с.

REFERENCES

1. Vlasenk O. M. Zmist ta struktura hromadianskoi kompetentnosti vypusknyka zakladu serednoi osvity. [The content and structure of civic competence of a graduate of a secondary education institution]. *Pedagogy of the formation of a creative personality in higher and post-secondary schools*, 2019, № 62. T. 1. pp. 94-98 [in Ukrainian].
2. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. [uklad. i holov. red. V. T. Busel] K. : Irpin VTF «Perun», 2009, 1736 s. [in Ukrainian].
3. Hromadianska vidpovidalnist: 80 vprav dlia formuvannia hromadianskoi ta sotsialnoi kompetentnostei pid chas vvyvchennia riznykh shkilynykh predmetiv. 5-9 klas. [Civic responsibility: 80 exercises for the formation of civic and social competences during the study of various school subjects. 5-9 grade]. *Posibnyk dlia vchytelia / Rafalska M., Boiarchuk O., Herasym N. ta in. Kyiv, 2017, 136 s. [in Ukrainian].*
4. Derzhavnyi standart pochatkovoï osvity / Typovi osviti prohramy dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity: 1–2 klasy [State standard of primary education / Typical educational programs for Zahal secondary education institutions: 1–2 grades]. K. : TD «OSVITA-TsENTR+», 2018, 240 s. [in Ukrainian].
5. Zhadan I. V. Hromadianska kompetentnist: sotsialni ochikuvannia ta realii. [Civic competence: social expectations and realities]. *Monohrafiia Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*. Kyiv, 2021, 105 s. [in Ukrainian].
6. Iliichuk L. V., Verezhak L. Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv: suchasni pidkhody ta dosvid uprovadzhennia v umovakh NUSH. [Formation of students' civic competence: modern approaches and experience of implementation in the conditions of the NUS]. *Mountain School of the Ukrainian Carpathians*. Ivano-Frankivsk, 2021, № 24. pp. 104-107 [in Ukrainian].
7. Nova ukrainska shkola [New Ukrainian school]: poradnyk dlia vchytelia / za zah. red. N. M. Bibik. Kyiv : Litera LTD, 2019, 208 s. [in Ukrainian].
8. Remekh T. O. Sutnist i struktura hromadianskoi kompetentnosti uchnia novoï ukrainskoi shkoly. [The essence and structure of civic competence of a student of the new Ukrainian school]. *Ukrainian Pedagogical Journal*. 2018, № 2. pp. 34-41 [in Ukrainian].
9. Savchenko O. Ya. Dydaktyka pochatkovoï shkoly [Didactics of primary school]: pidruchn. K.: Hramota, 2012, 504 s. [in Ukrainian].